

THE GODS AND GODDESSES ATTRIBUTED TO SOME NOUNS, ADJECTIVES, TITLE, AND COMPLIMENTS IN HITTITE

HİTİTLERDE TANRI VE TANRIÇALARA ATFEDİLEN BAZI İSİM, SIFAT, UNVAN VE YAKIŞTIRMALAR

Aslı KAHRAMAN ÇINAR¹

Abstract

Hittites, which were one of the most important civilizations of the ancient Anatolian geography, left a great mark on cultural, economic, religious structure. Polytheist religions existed in Anatolian and Mesopotamian geography, therefore all civilizations interacted with each other. Hittites had also Gods of the lands that they occupied and acted in such a way that they did not want to fall victim to Gods' wrath; as a result, they possessed a great pantheon which was formed by thousands of Gods. Hittites organized lots of rituals and feasts in order to please their Gods on each day of the year. In these rituals, they commemorate their Gods by calling out their names one by one. Hittite Kingdom honored their Gods by giving them tens of names and titles. They gave them new names and titles for greatness of their faith, for places they want to be protected and for anything they need and they tried to please their Gods with various titles. From time to time, they gathered some skills and titles in one God and assigned dual sexual nature to one God like God/goddess Ishtar order to narrow Pantheon. In this study, the titles and names that Hittites gave to their Gods will be focused on and socio-cultural, economic and particularly religious structures of the society will be made out by evaluating those titles and names

Keywords: Hittite, pantheon, god, goddess, temple, faith.

Özet

Antik Anadolu coğrafyasının en önemli medeniyetlerinden biri olan Hititler dönemin sosyo-kültürel, ekonomik, dini yapısına damga vurmuş, iz bırakmıştır. Dönemin Anadolu ve Mezopotamya coğrafyasında yaşanan politeist inançlı dinlerin varlığı coğrafyadaki tüm medeniyetlerin birbirlerinden etkilenmesini de beraberinde getirmiştir. Savaşlarda elde ettikleri toprakların tanrılarını da yanlarında götürerek hiçbir tanrının gazabına uğramama kaygısı ile hareket eden Hititler bu tanrı toplamının sonucunda binlerce tanrının bir araya geldiği büyük bir panteona sahip olmuşlardır. Bu bağlamda kendilerinden çivi yazılı tabletlerde "bin tanrılı halk" olarak bahsetmişlerdir. Tanrıların yılın her günü anmak ve onları memnun etmek kaygısı ile pek çok ritüeller, bayramlar düzenlemişlerdir. Bu ritüellerde çoğu zaman tanrıların tek tek isimlerini okuyarak zikretmişlerdir. Tanrıların sadece isimleri ile anmakla yetinmeyen Hitit kraliyeti onlara onlarca sıfat ve unvanlar vermiş bir çok yakıştırma ile tanrıları tazim etmişlerdir. Tanrılara olan inancın yüceliği, ona tahsis edilmiş görev, korunmasını istedikleri mekan, muhtaç oldukları her türlü ihtiyaç için tanrılara yeni sıfat ve unvanlar vermiş, farklı yakıştırmalarla onları hoş tutmaya çalışmışlardır. Zaman zaman panteonu küçültebilmek maksadı ile bir tanrıya birkaç vasıf ve unvan verilmiş, kimi zaman Tanrı/Tanrıça İştâr gibi bir tanrıya çift cinsiyet tahsis etmişlerdir. Bu çalışmada Hitit tanrı/tanrıça panteonunda Hititlerin tanrılarına verdikleri isim, unvan, sıfat ve yakıştırmalar üzerinde durularak bu sıfat ve unvanlardan yola çıkarak toplumun sosyo-kültürel, ekonomik ve özellikle dini anlayışları hakkında bir sonuca ulaşılabacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hitit, panteon, tanrı, tanrıça, tapınak, inanç

¹ Arş. Gör., Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, asli.kahraman@bozok.edu.tr

GİRİŞ

Hititler, medeniyetlerin beşiği olarak isimlendirilen Anadolu'da M.Ö. 2. binde varlığını sürdürmüş önemli bir imparatorluktur. Anadolu ve Kuzey Suriye'ye uzun yıllar hâkim olan Hititler sosyal, siyasi, kültürel, dini yönlerden komşu medeniyetlerden etkilenmiş aynı zamanda onları etkilemiş, zamandaş medeniyetlerin yanı sıra kendilerinden sonra gelen medeniyetleri de bugüne kadar etkilemeye devam etmişlerdir. Bugün Anadolu'da kaynağı nereden geldiği bilinmeyen kimi sözler, inanışlar, kültürel gelenekler Hititlere dayanmaktadır.

Politeist (çok tanrılı) bir inanç sistemine sahip olan Hititlerin tanrılar panteonuna bakıldığında Mezopotamya tanrılarının varlığı görüldüğü gibi Anadolu'lu medeniyetlere ait tanrılara da rastlanmaktadır. Özellikle III. Hattuşili'nin Hurrili eşi Puduhepa'nın Hurri Panteonunun önemli tanrılarını Hattuşa'ya taşıdığı ve başkent Hattuşa'da bulunan Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'ndaki tanrılar geçidinde Anadolu ve Mezopotamya izleri görülmektedir.

Kendilerini 'bin tanrılı halk' olarak tanımlayan Hititlerden kalan çivi yazılı tabletlerin büyük kısmı dua metinleridir. Bu dua metinlerinde neredeyse inandıkları tüm tanrıların isimleri zikredilerek hepsinin gönlü hoş tutulmaya gayret gösterilmiştir. Tanrı ve Tanrıçaların isimleri anılmadığı ve onlara tazim gösterilmediği takdirde bu tanrı ve tanrıçaların gazabına uğrayacaklarını düşünen Hitit hükümdarlık ailesi, her bir tanrıyı anarak ritüellerini doğru gerçekleştirmeye özen göstermişlerdir. Bu ritüeller esnasında tanrıların sadece isimleriyle değil onlara has özel sıfatları ve unvanlarıyla anmak, güzel yakıştırmalarda bulunmak, ait olduğu, koruduğuna inandıkları şehrin, bölgenin adı ile anmak, yüce vasıflarla hitap etmek gelenek haline gelmiştir. Sadece dua metinlerinde değil devletlerarası yapılan siyasi, ticari antlaşmalarda iki taraf arasında antlaşmayı koruduğuna(koruyacağına) inanılan tanrıların isimleri yazılarak bu tanrılar antlaşmaya şahit tutulmuş, ayrıca antlaşma maddelerine uyulmadığı takdirde şahit tutulan tanrıların gazabına uğranılacağına dair de beddualar yazılmıştır. Hastalıktan kurtulmak, savaş kazanmak, tarımın bereketli olmasını sağlamak, yağmur yağmasını istemek gibi pek çok sebeplerle tanrılara dualar edilmiş ve bu amaçla çeşitli dua metinler yazdırılmıştır.

Hititlerde Tanrı ve Tanrıçalara verilen/atfedilen isim, sıfat, unvan ve yakıştırmaları bazı başlıklar altında toplamak mümkündür. Bunlar;

- a. Tanrılara verilen sıfat, unvan ve yakıştırmalar
- b. Tanrıçalara verilen sıfat, unvan ve yakıştırmalar,
- c. Aile, soy, akrabalık bağları ile ilgili ifadeler,
- d. Doğa olayları ile ilgili sıfat, unvan ve yakıştırmalar,
- e. Şehir ve mekan adları ile ilgili adlandırmalar,
- f. Nesne, olay, soyut sıfat, unvan ve yakıştırmalar,
- g. Hayvanlarla ilgili sıfat, unvan ve yakıştırmalar.

Tanrılar Verilen Sıfat, Unvan ve Yakıştırmalar

Hitit çivi yazılı metinlerinde geçen yüzlerce tanrı içerisinde en çok önem verilen Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrıçasıdır. Eskiçağ toplumlarının çoğu gibi Hititler de bir tarım toplumu idi. Geçimlerini sağlamak ve hayatta kalabilmek için toprağın bereketine ihtiyaçları vardı. Yağmur yağmayıp kuraklık başladığında ekinler olmayacak ve toplum açlıkla karşı karşıya kalacaktı. Böyle bir tarım toplumunun güneşi, fırtınayı yüceltmesi, kutsaması hiç de göz ardı edilebilecek bir durum değildir. Yağmurun ve

Güneşin varlığı Hitit topraklarına hayat veren iki önemli unsurdur. Her daim güneşi, fırtınayı kutsayan Hititlerde Fırtına'ya erkek semboller izafe edilirken, 'Güneş' dişi olarak düşünülmüştür. Sadece Fırtına Tanrısı demekle yetinmeyen Hitit kraliyeti her defasında Fırtına Tanrısını 'büyük, yüce, efendim, kralım, beyim' gibi yüceltme sıfatları ile birlikte anmıştır. Fırtına Tanrısına atfedilen bazı yüceltme sıfatlarında daha çok doğadan faydalanılmış ve baş tanrı için ise "Fırtına Tanrısı" en çok kullanılan sıfat olmuştur. Pek çok çivi yazılı metinde bu sıfat tekrar tekrar kullanılmıştır. Çivi yazılı metinde geçen ve tanrılar için kullanılan ifadeler bazen adak listelerinde; "Onu Göğün Fırtına Tanrısına adadım..." şeklinde geçerken birçok dua metninde "Efendim, Göğün Kralı Fırtına Tanrısı", "Göğün Kralı Hatti'nin Fırtına Tanrısı", "Yaşamın Fırtına Tanrısı", "Tanrılar, efendilerim" gibi ifadelerle tanrı isimleri içinde ilk sırada yer almaktadır. Hemen hemen tüm çivi yazılı metinlerde tanrı isimleri, sıfatlar ve unvanlar ile birlikte anılmakta, başta baş tanrılar ve ardından büyük tanrılar olmak üzere tanrılar "Efendim, kudretli Fırtına Tanrısı", "Teşup, yeryüzünün ve gökyüzünün sahibi²", "Efendim, kahraman Fırtına Tanrısı", "beyim, güçlü fırtına tanrısı" şeklinde tek tek isimleri ile anılarak tazim edilmeye çalışılmaktadır. Güneş, Hititlerde genellikle baş tanrıçanın adı ile birlikte anılmakla birlikte az da olsa tanrı adları yanında da sıfat olarak görülebilmektedir. "Göğün Güneş tanrısı", "Göğün efendisi Güneş Tanrısı", "Yerin güneş tanrısı" ifadeleri güneşin tanrı isimleriyle birlikte kullanılmasına örnek oluşturmaktadır. Baş tanrı olduğuna inandıkları ve genellikle Fırtına ile özdeşleştirdikleri Teşup'u ise sıklıkla "Teşup Hatti'nin sahibi³" şeklinde anarak ülkeleri Hatti'nin sahibi olduğunu hatırlatarak Hatti'nin koruyucusu olduğunu vurgulamışlardır.

Tanrıçalara Verilen Sıfat, Unvan ve Yakıştırmalar

Hurrili bir rahibin kızı olan ve Tanrıça İştâr tapınağında büyüyen Puduhepa'nın, III. Hattuşili ile evlenerek Hitit sarayına girmesinden sonra Hitit tanrılar panteonu Hurri etkisinde bir değişime uğrar. Puduhepa saraya gelin gelirken Hurri tanrı ve tanrıçalarını da beraberinde getirir. Zaten III. Hattuşili ile evliliğinin de Tanrıçası İştâr'ın isteği ile olduğuna inanmaktadır. İştâr bu dönemde Panteonun en önemli tanrıçaları arasına girer. Puduhepa'nın, kocası Hattuşili'nin ve hükümdarlığın koruyucu tanrıçası olarak tazim gösterilir. Hattuşili'nin biyografisinde sık sık Tanrıça İştâr'a atıf yapılmakta ve onun sayesinde yani İştâr'ın istemesi ile ölümden döndüğü ve hayat bulduğu, yine İştâr'ın istemesi ile tahta geçtiği, Puduhepa ile evlendiği, düşmanlarına karşı büyük zaferler kazandığı anlatılmaktadır. Her türlü zaferin Tanrıça İştâr'ın inayeti ve lütfu ile olduğu inancı ile sürekli İştâr'a tazimler yapılmış ritüellerle ibadetler edilmiştir. Bu dönemde Tanrıça İştâr pek çok güzel ve yüceltici sıfat ve unvanlarla anılmıştır. Sadece Tanrıça İştâr değil Hititlerin baş tanrıçası olarak bilinen Hepat da Hititlerde her zaman güzel sıfatlarla anılmış tazim gösterilmiştir. Hititlerin Tanrıçalar için en çok kullandığı ifadeler "Güneş Tanrıçası"dır. Güneş , 'Arinna' şehri ile de özdeşleştirilerek çivi yazılı metinlere "Arinna'nın Güneş Tanrıçası" olarak yansımıştır. "Ey Arinna'nın Güneş Tanrıçası"⁴, "Sen hanumefendim, Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Hatti Ülkesinin sahibesi, gök ve yerin kraliçesi"⁵. Sadece güneş ile birlikte anılmayan tanrıçalar çeşitli doğa ve soyut isimlerle de anılmaya devam etmiştir. Bunlar içinde en çok bilinenler; "Yer ve Göğün Kraliçesi", "Hatti memleketi kral ve kraliçelerinin hanımı"⁶, "Bütün ülkelerin Kraliçesi" şeklinde kullanılan ifadelerdir. Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'nın ana sahnesinde Tanrı Teşup'un karşısında karısı Tanrıça Hepat durmaktadır. Hepat, Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile özdeşleştirildiği gibi sadece Hepat'ın adıyla kullanılan yüceltme ifadeleri de

² Luckenbill, D.D, (1921), s.170.

³ Luckenbill, D.D, (1921), s.169.

⁴ Otten, H.(1971), s.99.

⁵ Beckman, H. (1989), s.99.

⁶ Darga,M. (2013), s.172.

bulunmaktadır. “Kizzuwatna’nın Tanrıça Hepat’i”⁷, “Göğün kraliçesi Hepat”, “Hakimem, kraliçe Tanrıça Hepat”, “Şamuha kentinin Tanrıça Hepat’i”, “Göğün kraliçesi Tanrıça Hepat” ifadeleri Tanrıça Hepat için kullanılan ifadelerden bir kaçıdır.

Yine önemli Tanrıçalardan olan İştâr için de birçok sıfat ve unvan kullanılmıştır. Hem kadın hem erkek iki cinsiyeti de bünyesinde taşıdığına inanılan İştâr için kimi zaman kadını yansıtan ‘aşk’ ifadeler kullanılırken bazı metinlerde ‘savaş’ gibi erkeklere özgü unvanlar da kullanılmıştır. “Savaş Tanrıçası İştâr” “Şamuha kentinin Tanrıça İştâr’i”⁸ “Kırların Tanrıça İştâr’i”⁹, “Yeryüzünün hakimesi İştâr”¹⁰, “İştâr, tüm meskenlerin sahibesi ve insanlığın önderi”¹¹, “İnsanlığın tanrıçası, kadınların İştâr’i”¹², “Kraliçem İştâr”¹³ şeklinde farklı ifadeler bulunmaktadır.

Tanrıça İştâra, yemin tanrıçası olarak bilinmektedir ve yemin ifadeleriyle anılmaktadır. “Yeminin kraliçesi Tanrıça İştâra”, “Yeminin kadın efendisi İştâra”. Farklı tanrıça isimleri de yer isimleri ile birlikte görülmektedir. Bunlardan bir kaçısı şu şekildedir. “Kapata’nın kraliçesi Tanrıça Şartiya”, “Tuwanuwa’nın tanrıçası Şahhaşşarai” “Şahhaniya kentinin ana tanrıçası Hannahanna” “Tanrıça Ninatta, Tanrıça Kulitta”.

Tanrıçanın ismi anılmadan sadece sıfatıyla belirtilen ifadeler de çivi yazılı metinlerde çokça yer almaktadır. “Landa Kentinin “bayan”ı”, “Tapınağın hatunu”, “Yerin hakimesi Tanrıça”, “Siyah tanrıçanın rahibi şöyle der: ‘Eğer herhangi bir kimse Siyah Tanrıça’nın tapınağında bulunursa ve Siyah Tanrıça’nın o tapınağı dışında bir başka tapınak yapması gerekirse ve tanrıçayı ayrı olarak oraya yerleştirirse, inşaat her yönüyle devam ettiği sürece (aşağıdaki işlemleri yapar)”, “Kader tanrıçaları”¹⁴, “Hanımım, Ülkelerin Hanımı, Hatti memleketi kral ve kraliçelerinin hanımı.” şeklinde geçen ifadeler bu duruma örnek oluşturmaktadır.

Aile, Soy, Akrabalık Bağları İle İlgili İfadeler

Anadolu toplumlarının hemen hepsinde bugün de hala devam etmekte olan aile, soy, ve akrabalık bağı algısı neredeyse hiç değişmemiştir. Genel olarak Ataerkil toplumlarda daha fazla yer bulan ve sağlam bir zemine oturtulan aile bağı anlayışı, akrabalık ifadeleri, soya dayanan üstünlük Hitit toplumunda da yer bulmuştur. Sarayın aile ve akraba anlayışının tanrılar panteonuna yansıdığı bilinen Hitit toplumunda, ölen kralın Tanrı olması saray ve tanrı panteonunun ne kadar iç içe geçmiş olduğunu da göstermektedir. Hititlerin önemli dini merkezlerinden olan Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı’nın merkezinde görülen bir tanrı, tanrıça, onların oğul ve kızları şeklinde sahnelenen aile tablosu tanrılara yakıştırılan aile bağlarının en somut örneğidir. Çivi yazılı tabletlere de yansımış olan Hitit Panteonu aile, akrabalık ifadeleri baba-oğul, dede-torun, karı-koca, anne-kız şeklinde geçmektedir. Bu ifadelere bazı örnekler “Tanrıça Alltum’un kızı Hepat’i gümüşten üç heykeli, altından iki heykeli Mezulla’nın tapınağına yukarı getirdim...”, “Tanrı Ea ve eşi Tanrıça Damkina”, “Fırtına Tanrısının oğlu”, “Aziz İştâr, sen Sin’in göksel kızıydın”¹⁵, “İştânu, büyük kral, Ningal’in oğlu”¹⁶, “Kumarbi, tanrıların babası”, “Sahibim, tanrıça Allatu’nun oğlu”¹⁷ şeklinde yer bulmaktadır.

⁷ Alp, S, (2000),s.91.

⁸ Held, W.H. (1957), s.22.

⁹ Alp, S, (2000),s.104.

¹⁰ Goetze, A. (1964), s.94.

¹¹ Güterbock, H.G, (1967), s.257.

¹² Güterbock, H.G, (1967), s.261.

¹³ Güterbock, H.G, (1967), s.257.

¹⁴ Held, W.H. (1957), s.51.

¹⁵ Güterbock, H.G, (1967), s.258.

¹⁶ Güterbock, H.G, (1958), s.239.

Doğa Olayları İle İlgili Sıfat, Unvan ve Yakıştırmalar

Baş tanrı ve tanrıçaya yakıştırılan Fırtına ve Güneş unvanları dışında doğa olayları ile ilgili pek çok ifade unvan olarak kullanılmıştır. Bu ifadeler Hititlerin önem verdiği doğa olaylarını çok daha net göstermektedir. Dağların yeryüzünün en yüksek yerleri olmasının yansımaları olarak dağ ifadeleri ile tanrılara yücelik atfetmişlerdir. “Siz ey tüm dağlar, dağların koruyucu tanrıları ve siz erkek dağ tanrıları”, “Hazzi Dağı’nın Fırtına Tanrısı”, “Dağlar, ırmaklar, Dicle ve Fırat, gök ve yer, rüzgârlar ve bulutlar, göğün ve yerin efendisi Teşup, Ay Tanrısı Kuşuh, Güneş Tanrısı Şimegi, Göğün ve Yerin efendisi, Harran’ın Ay Tanrısı Kahat’ın Kurinnu’sunun efendisi Teşup”, “Dağlar ve ırmaklar, göğün tanrıları ve yerin tanrıları”, “Hatti ülkesinin bütün dağları ve ırmakları”, “Arinna’nın dağları ve ırmakları”, “Kapata’nın erkek ve kadın tanrıları, dağları ve ırmakları”, “Gallıştapa dağının tanrı Pişanuhi’si”, “Kaştama kentinin Zaliyanu Dağı”, “Huwatnuwanda dağı, Hulaya ırmağı (Çarşamba suyu), Aşağı ülkenin (konya ovası) kadın ve erkek tanrıları, dağları ve ırmakları”, “Dağların Teşup’u¹⁸” “Hazzi Dağı’nın Fırtına Tanrısı”, “Nanni ve Hazzi dağları”, “Hahana’nın Takurba dağı, Hahana’nın kadın ve erkek tanrıları, dağları ve ırmakları”, “Şamuha’nın erkek tanrıları, kadın tanrıları, dağları ve ırmakları”, “Kapatana’nın erkek ve kadın tanrıları, dağları ve ırmakları”, “Zithara kentinin dağları ve ırmakları”, “Tepelerin efendisi Fırtına Tanrısı”. Yer altının korkunç ve ürkütücülüğü göz önünde bulundurularak yer altı tanrılarının cehennem tanrısı olarak adlandırmışlar ve “Yeraltı tanrıları” ifadeleriyle de bu tanrıları da anmışlardır.

Kerestenin özellikle Anadolu’da bulunmayan ve Lübnan dağlarından getirilen sedir ağacının çok kıymetli olması Hititlerde Sediri, ormanı ve ağacı koruyan tanrıların varlığını da beraberinde getirmiştir. Doğaya, ormana, kırlara her birine ayrı bir tanrı atfederek onların korunmasını garanti altına almaya çalışan Hititler, dualarında da bu tanrıları anmadan geçmemişlerdir. “Ey sedir ormanlarının erkek tanrıları”, “Sedir ormanlarının güçlü erkek tanrıları” “Kırların Koruyucu Tanrısı”, “Kırların Fırtına Tanrısı”, “Kırların Tanrıça İştari”, “Büyümenin Fırtına Tanrısı¹⁹”.

Tarıma dayalı bir toplum olan Hititler, toprağını, tarımını, tahılını, verimi korumak için her zaman tanrılara yakarmışlar ve bu yakarışlarını çoğu kez tanrıları tek tek anarak yapmışlardır. Yağmur yağmazsa tarımın da olmayacağını çok iyi bilen Hitit halkı yağmura “Yağmurun Fırtına Tanrısı”, “Gök gürültüsünün Fırtına Tanrısı”, “Efendim, Göğün kralı Fırtına Tanrısı” şeklinde bir tanrı atfederek suyu koruma altına almıştır. Gökyüzünü her fırsatta kutsayan Hititler güneşin, ayın, yıldızların, gecenin ve gündüzün, yağmurun, fırtınanın hayatlarının vazgeçilmez unsurları olduğunun farkında olarak ve bu unsurları koruma altına alma içgüdüğü ile onlara tanrılar emanet ederek ya da onlara tanrılık atfederek koruma altına aldıkları inancıyla hareket etmişlerdir. “Göğün Fırtına Tanrısı”, “Göğün kraliçesi Hepat”, “Hattinin Fırtına Tanrısı”, “Siz göğün tanrılarına kurban ekmeği, kurban içkisi ve vergi veren ülkelerden rahipler, tanrı anaları²⁰”, “Yerin güneş tanrısı”, “Hurniya’nın kralı Güneş Tanrısı” “Efendim şimşegin Fırtına Tanrısı gerçekten Göğün kralıdır”, “Ey şanlı Güneş Tanrısı”, “Yeryüzünün ve Gökyüzünün hakimi Şamaş²¹” “Gökyüzünün Teşub’u²²”, “Shamas Gökyüzünün Sahibi²³”, “Yıldızların tanrıçaları²⁴”, “Gecenin tanrısı”, “Gecenin tanrıları ve

¹⁷ Prince, J.D. (1910), s.328.

¹⁸ Luckenbill, D.D, (1921), s.169.

¹⁹ Alp, S, (2000),s.105.

²⁰ Alp, S, (2000),s.73.

²¹ Beckman, G.(1981), s.75.

²² Sayce, A.H. (1922),s.12.

²³ Luckenbill, D.D, (1921), s.169.

²⁴ Luckenbill, D.D, (1921), s.175.

tanrıçaları”, “Efendim, Güneşime söyle! Hizmetkarn, kraliçe şöyle der:”, “Yeminin efendisi ay tanrısı” “Harran’ın ay tanrısı²⁵”

Şehir ve Mekân Adları İle İlgili Adlandırmalar

Hitit çivi yazılı metinlerinde en sık görülen tanrı ifadelerden biri de tanrıların şehir, bölge, ülke ismiyle birlikte anılmasıdır. Her şehrin bir koruyucu tanrısının bulunduğu Hititlerde bu isimler dua metinlerinde uzun uzun geçmektedir. Bu şehir isimleriyle bağlantılı koruyuculuk vasfı için cinsiyet ayrımı yapılmamış tanrılara da tanrıçalara da koruyuculuk vasfı yüklenmiştir. Bazen bir şehir ismi için “*Hatenzuwa kentinin koruyucu tanrısı*” gibi bir tanrı adı anılırken kimi metinlerde “*Nerik kentinin ve Takupşa ülkesinin erkek ve kadın tanrıları*” şeklinde birçok tanrının koruyuculuğundan bahsedilmiştir. Bazı şehirler için “*Lauwazantiya kentinin tanrıları*” şeklinde genel olarak tanrı denilirken bazı yerlerde “*Pattiyarika kentinin Fırtına Tanrısı*”, gibi sıfatı ile birlikte bir tek tanrı anılmıştır. Baş Tanrı Teşup, Baş tanrıça Hepat ve İştâr gibi önemli tanrıçalar kimi şehir isimleri yanında “*Kahat’ın Kurinnu’sunun efendisi Teşup, Uhuşuman kentinin efendisi Teşup*” “*Waşşukkanni kentinin efendisi Teşup, İrrite kentinin efendisi Teşup*”. “*Kizzuwatna’nın Tanrıça Hepat’i*”, “*Halpa’ın (Halep) kentinin Hepat’i*”, “*Kizzuwatna Kentinin tanrıça Hepat’i*” “*Şamuha kentinin tanrıça Hepat’i*”, “*Uda Kentinin Hepat’i*”, “*Alalah’ın İştâr’i*”, “*Şamuha kentinin Tanrıça İştâr’i*”, “*Ninive’nin İştâr’i*” “*Hattarina’nın İştâr’i*” “*onu Güneş Tanrıçasının kenti Arinna’ya getirdim*” şeklinde anılarak o şehre ait özel bir tanrıymiş gibi isimlendirilmişlerdir.

Sadece “*Arinna Kentinin Fırtına Tanrısı*” şeklinde Fırtına Tanrısı ile birlikte anılan birçok şehir ismi yer almaktadır. “*Patriyarik kentinin Fırtına Tanrısı*”, “*Nerik kentinin Fırtına Tanrısı*”, “*Halpa’ın (Halep) Fırtına Tanrısı*”, “*Lihzina kentinin Fırtına Tanrısı*”, “*Şamuha kentinin Fırtına Tanrısı*”, “*Hurma kentinin Fırtına Tanrısı*”, “*Şareşsa kentinin Fırtına Tanrısı (Sivas Bölgesinde Kuşaklı)*”, “*Şapinuwa kentinin Fırtına Tanrısı (Çorum, Ortaköy civarı)*”, “*Hişşashapa kentinin Fırtına Tanrısı*”, “*Talaya kentinin Fırtına Tanrısı*” “*Zippalanda kentinin Fırtına Tanrısı*” “*Şahpima kentinin Fırtına Tanrısı*” “*Kumanni kentinin Fırtına Tanrısı*”, “*Şinapşi’nin (tapınakta bir kült yeri) Fırtına Tanrısı*”, “*Nerik kentinin Fırtına Tanrısı*”, “*Şugazziya kentinin Fırtına Tanrısı*”, “*Neneşsa kentinin Fırtına Tanrısı*”, “*Hupişna kentinin Fırtına Tanrısı*”, “*Tuwanuwa (Bor) kentinin Fırtına Tanrısı*”, “*Hattinin Fırtına Tanrısı*”, “*Nerik’in Fırtına Tanrısı*”, “*Kizzuwatna Kentinin Fırtına Tanrısı (Çukurova ve Kuzey Bölgesi)*” “*Lihşina kentinin Fırtına Tanrısı*”.

Koruyucu Tanrı ifadesi de birçok şehir adı ile birlikte “*Uda kentinin Koruyucu Tanrısı*”, “*Karahna kentinin Koruyucu Tanrısı*²⁶”, “*Hatti kentinin Koruyucu Tanrısı*”, “*Hanhana kentinin Koruyucu Tanrısı (Çankırı güneyinde İnandık)*”, “*Hatti’nin koruyucu tanrısı*” “*Kralın koruyucu tanrısı*” şeklinde yer almaktadır.

Bu şekilde şehir ismi ile birlikte anılan tanrı isimlerine birçok örnek bulunmaktadır. “*Şuta kentinin tanrısı Paratah*” “*Nubanni’nin Tanrıça Ningal’i*²⁷” “*Tawiniya kentinin Tanrı Telepinu’su*” “*Arziya kentinin savaş tanrısı ZA.BA.BA*”, “*Hurma kentinin Tanrı Hantidaşşuşu’u*”, “*Şamuha kentinin Tanrı Aparası*”, “*Ankuwa kentinin Tanrıça Katahha’sı (Kraliçesi)*”, “*Katapa kentinin Tanrıça Katahha’sı (Kraliçesi)*”, “*Hatti’nin savaş tanrısı ZA.BA.BA*”, “*İllaya kentinin savaş tanrısı ZA.BA.BA*”, “*Tahurpa kentinin Tanrıça Mamma’sı*”, “*Dunna kentinin Tanrı Hallara’sı*”, “*Hupişna (Konya Ereğlisi) kentinin Tanrıça Huwaşşana’sı*” “*İllaya’nın savaş tanrısı ZA.BA.BA*”, “*Şuwanzana kentinin tanrısı Şuwanzipa*”, “*Arziya kentinin savaş tanrısı ZA.BA.BA*”, “*Arinna’nın Shamas’i*²⁸”

²⁵ Luckenbill, D.D, (1921), s.175.

²⁶ Alp, S, (2000), s.103.

²⁷ Alp, S, (2000), s.91.

²⁸ Luckenbill, D.D, (1921), s.168.

“Durmitta kentinin Tanrı Telepinusu”, “Krallık ve kraliçelik bahşeden Arinna'nın Şhamas'ı”.

Şehirler ve mekan adlarında bu özel ifadelerin yanı sıra sadece şehirlerin adı anılarak, “Lulahi tanrıları”, “Nasatiyana Tanrıları”, “Uraura kentinin erkek ve kadın tanrılar”, “Landa Kentinin “bayan”ı, Hatti ülkesinin bütün erkek ve kadın tanrıları²⁹”, “Kizzuwatna ülkesinin bütün erkek ve kadın tanrıları³⁰”, “Kumanni kentinin ve Kumanni ülkesinin erkek ve kadın tanrıları”, “Şanauhuitta kentinin erkek ve kadın tanrıları”, “Majestemin sarayının erkek ve kadın tanrıları”, “Mejestemin büyük babasının erkek ve kadın tanrıları” gibi ifadelerle dua metinlerinde yer almışlardır.

Nesne, Olay, Soyut Sıfat, Unvan ve Yakıştırmalar

Hititlerin kendilerini “bin tanrılı halk” olarak isimlendirmeleri hiç de abartılı bir söz değildir. Tüm hayatları tarıma bağlı olan Hititlerin kıtlık zamanlarında çok sıkıntı çekmeleri, bu yetmiyormuş gibi savaş ganimeti olarak getirdikleri esirlerden veba gibi salgın hastalıkların bulaşması Hitit tarihinde bazen 20 yılı bulan salgın hastalıklarla mücadele dönemleri onların kendilerini koruyamadıkları ve her noktada tanrıların korumalarına başvurdukları görülmektedir. Modern tıbbın olmadığı bir çağda tanrı ve tanrıçalardan sağlık ve bereket beklemek, böylece yaşamlarında gerekli herşeyi bir tanrının korumasına vermek olağan görülmektedir. Tanrıların yeterince memnun edilmediğinde başlarına felaket geleceği inancı ise ilerleyen zamanlarda Hititlerin yıl boyunca tanrılara törenler yapmasını, uzun festivallerle tanrıların tazimini de beraberinde getirmiştir. Törenler esnasında bir tanrının adının unutulması halinde başlarına bir felaket geleceği inancıyla uzun uzun tanrıların isimlerini anarak saatler süren ayinler yapmışlardır. Tanrılara sıfat, unvan ve yakıştırmalar konusunda başarılı olan Hititler sahip oldukları her şey ile tanrıları birlikte anmışlardır. Bunlar arasında, bilgelik, savaş, ordu, yemin, yaşam, temizlik, hikmet, taht, post, doğruluk, büyüme, sürü...ve daha fazlası bulunmaktadır. Somut nesnel olduğu kadar soyut kavramlar üzerinde de titizlikle duran Hitit krallığı bu kavramlara da tanrılar atayarak hemen hemen tüm soyut kavramlarını tanrıların koruyuculuğu altına vermişlerdir. Somut tanrı isimlerine “Teşup, antlaşmanın efendisi³¹”, “Savaş Tanrıçası İştari”, “Ordugahın efendisi Teşup³²”, “Onu tanrı Şiuşmi taht tanrısına teslim ettim³³”, “KI.LAM'ın (Pazar yeri fiyatının) efendisi”, “Savaş tanrısı ZA.BA.BA”, “Büyük babamın sarayının tanrıları³⁴”, “Hatti'nin koruyucu tanrısı”, “Ordunun Fırtına Tanrısı”, “Taht tanrısı³⁵”, “Temizliğin Fırtına Tanrısı”, “Şimşeğin Fırtına Tanrısı”, “Postun (av hayvanlarının) koruyucu tanrısı³⁶”, “Mejestemin büyük babasının erkek ve kadın tanrıları”, “Majestemin babasının erkek ve kadın tanrıları”, “Mejestemin anneannesinin erkek ve kadın tanrıları”, “Tawannanna'nın (kadın hükümdar) evinin Fırtına Tanrısı”, “Hulaşşaşış (savaşmanın) Fırtına Tanrısı”, “İştari, yeryüzünün sahibesi³⁷”, “Savaşın (Ordunun) Fırtına Tanrısı³⁸”, “Savaş meydanının İştari³⁹”, “İştari efendim, yeryüzü ve gökyüzünün kralı, hükmün tanrısı⁴⁰”, “Ekin Tanrısı Halki” “Ordunun efendisi Fırtına Tanrısı” “Harabe

²⁹ Alp, S, (2000),s.128.

³⁰ Luckenbill, D.D, (1921), s.179.

³¹ Luckenbill, D.D, (1921), s.169.

³² Luckenbill, D.D, (1921), s.169.

³³ Alp, S, (2000),s.54.

³⁴ Alp, S, (2000),s.102.

³⁵ Alp, S, (2000),s.102.

³⁶ Alp, S, (2000),s.102.

³⁷ Beckman, G, (2008), s.115.

³⁸ Güterbock, H.G (1956), s.108.

³⁹ Güterbock, H.G, (1956), s.108.

⁴⁰ Güterbock, H.G. (1958),s.239.

kentin Fırtına Tanrısı” “Büyümenin Fırtına Tanrısı” Sürülerin ilahı tanrıça Nanni⁴¹ gibi isimler örnek oluşturmaktadır.

Tanrılara atfedilmiş olan “Bilgelik tanrısı Ea”, “Ea, Bilgelığın kralı⁴²” “Hikmetin, (bilginin) efendisi Ea-Şarru” “Doğruluğun tanrısı, adaletin tanrısı⁴³” “Güvenilir (dürüst) tanrıçam, merhametin tanrıçası, görkemli tanrıçam⁴⁴” “Ey tanrılar, adaletin hâkimleri” gibi soyut sıfatlarda ise “Hititlerde bilgi, hikmet, adalet, güven’ kavramlarının ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Bu kavramlara verilen öneme bağlı olarak bilgi ve adalet gibi bir imparatorluğun olmazsa olmazı olan unsurlar tanrılar güvencesinde koruma altına alındığı, böylece halkın kraliyete olan güveni pekiştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra savaş dönemlerinde düşman karşısında, barış dönemlerinde ise iç karışıklık karşısında her zaman desteğe ihtiyacı olan kral ve ailesi “Yardımanın efendisi Fırtına Tanrısı” sözleriyle Fırtına Tanrısını yardımcı olarak da anmışlardır. Her türlü sözleşmede yeminin kullanıldığı görülen çivi yazılı metinlerde tanrı ve tanrıçalar sık sık “Yeminin efendisi ay tanrısı”, “Yemin tanrıları onları korusunlar ve yüzlerini güldürsünler⁴⁵”, “Yeminin efendileri tanrılar”, “Yeminin kraliçesi Tanrıça İşhara” gibi isimlerle anılmışlardır.

Tüm tanrı isimlerini dua metinlerinde tek tek saymaya özen gösteren Hititler, belki bir tanrı adı unutulmuş mudur endişesiyle duaların sonunda “Kralın ve kraliçenin (adları) söylenen ve söylenmeyen erkek ve kadın tanrılar, tapınaklarına önceden ve sonradan kralın ve kraliçenin gittiği (ya da) gitmediği tanrılar” şeklinde adı söylenen ve söylenmeyen tanrılar diyerek duayı bağlamayı uygun görmüşlerdir.

Hayvanlarla İlgili Sıfat, Unvan ve Yakıştırmalar

Hititlerde hayvanlar tanrı ve tanrıçalar ile birlikte kimi zaman çivi yazılı metinlerde kimi zaman ise kaya kabartmalarında yan yana görülmektedir. Özellikle panter, çift başlı kartal, boğa gibi hayvanlar Hititlerin en sık kullandığı hayvan figürleridir. Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı başta olmak üzere birçok Hitit kabartmasında hayvan figürleri vardır. Yazılıkaya’da Tanrıça Hepat leoparın üzerinde durmaktadır. Tanrı Teşub’un yanında iki adet boğa durmaktadır. Tanrılar sahnesinde boğa adamlar elleri üzerinde dünyayı taşımaktadırlar. Çift başlı kartal figürü yine bu alanda bulunmaktadır. Çivi yazılı metinlere de yansıyan bu hayvanların en sık adı geçenleri Boğa Hurri ve Şeri’dir. Kutsal olarak kabul edilen boğalar; “Hatti’nin Fırtına Tanrısının önüne geçen (önünde yürüyen) boğa Şeri” , “Fırtına Tanrısının kutsal boğaları Şeri ve Hurri”, “Ey beyim Fırtına Tanrısı, senin boğaların Şeri ve Hurri orasını otlak olarak kullansınlar. Artık Şeri ve Hurri orada ebediyen otlasınlar. Kim oraya yerleşir ve o otlağı Fırtına Tanrısının Şeri ve Hurri’sinden geri alırsa, o insan beyim Fırtına Tanrısı’nun ebedi düşmanı olsun.”, “Kudretli genç boğa”, “Dağlar Teşub’un danası Şarruma’yı sinesine alsın” gibi ifadelerde isimleri ve kutsallıkları görülmektedir.

SONUÇ

Hititler M.Ö. 2. Binde Anadolu’da uzun bir imparatorluk için mücadele gösterirken bunu güvenceye almak, halkın güvenini kazanmak, düşmanlarına güç gösterisi yapmak gibi sebepleri de içine alarak çok tanrılı dini inanışın getirisi olan tanrı ve tanrıçalarını unvan ve çeşitli güzel sıfatlarla anmış, önemsemiş, taltif etmişlerdir. Başlarına gelen her türlü güzellik veya felaketi tanrılardan bilmiş, güzelliklerin devamlılığı, felaketlerin son bulması için sürekli tanrıları tazim etmişlerdir.

⁴¹ Sayce, A. (1908), s.986.

⁴² Luckenbill, D.D, (1921), s.170.

⁴³ Beckman, G.(1981), s.75.

⁴⁴ Prince, J.D. (1910), s.326.

⁴⁵ Alp, S, (2000),s.118.

Hitit panteonu kapsamında incelenen Hitit Tanrı ve Tanrıçalarına yakıştırılan isim, unvan ve yakıştırmalar dönemin sosyo-kültürel ve dini algısının yakından tanınmasına imkân sağlamıştır. Baş Tanrı ve Baş Tanrıça kavramlarının varlığı ve bu isimlerini pek çok yerde en başta ve birlikte anılmaları kadının toplumdaki statüsü hakkında bilgi vermektedir. Bu durum özellikle de kadının saraydaki konumuna ışık tutmaktadır. Tanrı ve tanrıçaların doğa olayları ile anılmaları Hitit toplumunun tarım toplumu oluşunu ve her zaman doğa olaylarını kendilerine sunduğu ile geçimlerini sağladıkları görülmektedir. Hemen her türlü tarımsal faaliyeti bir tanrı ile anmak veya doğa olaylarını tanrılaşdırmak bu güce ne kadar muhtaç olduklarını ve ekonomilerinin tarımla hayat bulduğunu göstermektedir. Aile, akrabalık bağlarını sıkça tanrılar arasında kullanmaları bu konudaki hassasiyetin yanı sıra soya dayanan gücün de varlığına kanıt oluşturmaktadır. Boğanın kutsallaştırılması bazen tanrılarla birlikte anılması bazen de doğrudan tanrılaşdırılması tarımda boğanın önemini vurgulamaktadır. Eskiçağ toplumlarının çoğunda boğa üretkenliğin, erkeğin, verimliliğini, bereketin sembolü olarak kullanılmıştır. Bu algı Hititler için de geçerlidir. Geniş bir coğrafyaya hâkim olan Hititler, bu geniş coğrafyada hâkimiyeti sağlamanın belki de kolaylaşacağına inanarak tüm şehirlere bir tanrı atamış ve şehirlerini bir veya birkaç tanrının korumasına vermişlerdir. Sadece hâkimiyet duygusu ile değil şehrin her anlamda korunabilmesi için şehirlerini tanrılara emanet ettikleri anlaşılmaktadır. Soyut kavramlara bakıldığında özellikle adaletin ve bilgeliğin tekrar tekrar tanrılarla anılması bu kavramların Hititler için ne kadar önem arzettiğini gözler önüne sermektedir. Özellikle adaletin bir tanrı ismi ile birlikte anılması ve tanrının korumasına verilmesi krallığın halkın karşısında güven tazelediğinin göstergesi olabilir. Sadece bu sıfat ve yakıştırmalar bile Hitit toplumunun sosyal, kültürel, dini, ekonomik durumu ve değerleri hakkında yeni bakış açıları kazanmamıza büyük katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alp, S. (2000), *Hitit çağında anadolu*. Tübitak, İstanbul.
- Beckman, G. (1980). Blood in hittite ritual.
- Beckman, G. (1981). A Hittite for depression (CTH 432).
- Beckman, G. (1989) .The Religion of the Hittites, *The Biblical Archaeologist*, 52(2).
- Beckman, G. (2008), Mesopotamian forerunners to the 'babili ritual' from boğazköy. VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi.
- Darga, M. (2013). *Anadolu'da kadın*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Güterbock, H. (1945). The vocative in hittite. *Journal of The American Oriental Society*, 65(4).
- Güterbock, H. (1956), The deeds of suppiluliuma as told by his son. *Mursili II, Journal of Cuneiform Studies*. 10(4).
- Güterbock, H. (1958), The composition of hittite prayers to the sin. *Journal of the American Oriental Society*, 78(4).
- Güterbock, H. ve E. Reiner, (1967). The great prayer to ishtar and its two versions from boğazköy, *Journal of Cuneiform Studies*. 21.
- Güterbock, H. (1967). A Hurro-Hittite hymn to ishtar. *Journal of The American Oriental Society*, 103.
- Goetze, A. (1964) Review. *Journal of Cuneiform Studies*. 18(3).
- Held, H. W. (1957), The hittite relative sentence, *Language*, 33(4).

Kahraman Çınar, A. (2014). Hititlerde Tanrı ve Tanrıçalara Atfedilen Bazı İsim, Sıfat, Unvan ve Yakıştırmalar, ss 231-240

- Luckenbill, D.D. (1921). *Hittite treaties and letters. The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 37(3).
- Otten, V. H.(1971). Ein hethitisches Festrıtual (KBo XIX 128), Studien zu den Boğazköy-Texten,
- Prince, J.D. (1910), A Hymn to the Goddess Kir-gi-lu with Tranlation and Commentary. *Journal of the American Oriental Society*, 30(4).
- Sayce, A.H. (1908), A hittite cuneiform tablet from boğazköy. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*.
- Sayce, A.H. (1922), Hittite legend of the war with the great serpent, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 2(12).
- Ünal, A. (2003), Hititler Devrinde Anadolu II, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.19
- Ünal, A. (2007). Kilikya-Çukurova..